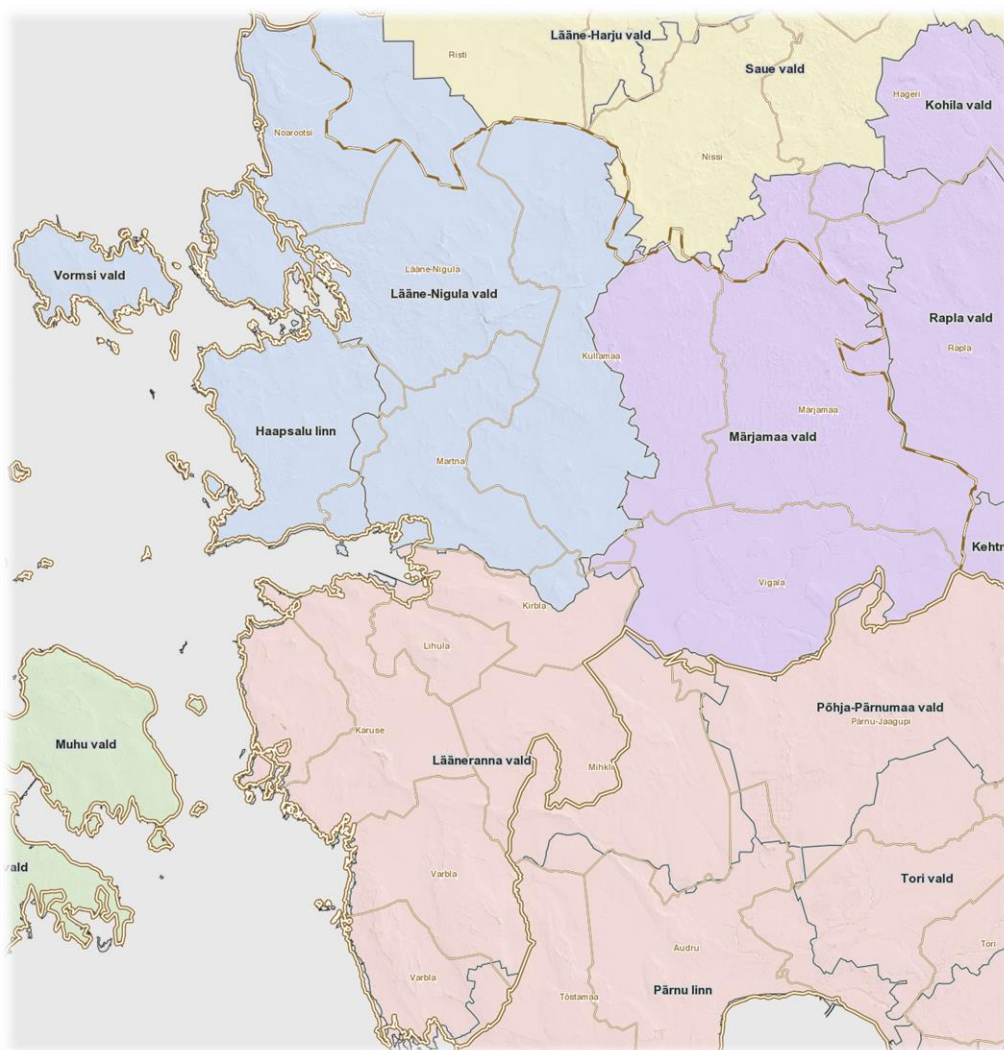

Ajaloolise Läänemaa looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Kullamaa kihelkonna pühapaigad Lääne maakond, Rapla maakond

Lõpparuanne

Töö nr: 1898MT1

Tartu 2019

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijä: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autorid: Laura Mäemets, MA

Töörühm: Jüri Metssalu, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Kristjan Piirimäe, PhD

Reeli Reinaus, MA

Lona Päll, MA

Valdo Valper, MA

Mart Hiob, PhD

Sisukord

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	6
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	6
5. Inventeeritud kohad	6
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	9
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	10
8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	10
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	11

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel tööetappidel osalejad:

Laura Mäemets, vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd);

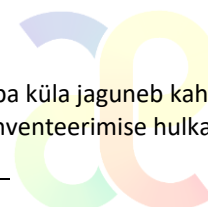
Mart Hiob (projektijuhtimine);

Kristjan Piirimäe (GIS andmete loomine).

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
21.04.2019	Piirsalu, Kullametsa	Laasu hiietamm, Raviallikas (leidmata), Ohutuse kivi (leidmata), Ravipärn (leidmata), intervjuu Lea Kuurmanniga Kullametsa külas Kalmu talus	Laura Mäemets
22.04.2019	Leevre, Luiste, Sooniste, Leila, Maidla	Hiietagune nõmm, Hiie põld ja Hiiekivi (kivi leidmata), Hiiealune sõerd, Kõdja hiietamm, Ohvritammed (leidmata, hiljem selgus, et sama, mis MK alune ohvripaik), Silmaallikas (hävinud)	Laura Mäemets
06.06.2019	Sipa, Laukna, Silla, Urevere	Uus Suur Niinepuu ¹ , Patukahjatsuse tamm (leidmata), Väkselohuline kivi (leidmata), Hiemägi ja Hiiekivi (leidmata), Hiiekivi ja Hiiesalu (leidmata)	Laura Mäemets
07.06.2019	Koluvere, Mõrdu, Liivi, Ohtla	Hiidtamm, Ohvriallikas, Hiiepagu (V. Tohteri versioon sellest kohast, õiget kohta võib siiski pidada hävinuks), Hiemägi, Pärnamägi e Mõrdu küla kivi, Hinke Live kivi, Allikas (võimaliku MK aluse Silmaallika külastus Looritsaga Liivi k), Niinepuu (leidmata), Ohvrikivi (MK all), vestlus ja rännak koos [REDACTED]	Laura Mäemets,
08.06.2019	Liivi	Ukukivi, materjalidega tutvumine Liivi raamatukogus	Laura Mäemets
14.06.2019	Liivi, Maidla, Tolli, Silla, Ubasalu	Koka kivi, Meeste ohvrikivi, Ohvriallikas (leidmata – võimalik, et ära kuivanud), Uku Kosk (hävinud), Hiemägi ja Hiiekivi	Laura Mäemets

¹ Siin ja edaspidi on vaja täheldada, et objekt kuulub ametlikult Märjamaa kihelkonda. Et Sipa küla jaguneb kahe kihelkonna vahel – Kullamaa ja Märjamaa – kaasati pärna ekslikult Kullamaa pühapaikade inventeerimise hulka.

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
		(leidmata), Hiiekivi (MK all) ja Hiiemägi (leidmata, segane)	
16.06.2019	Seljaküla, Rõuma/Risti	Hiietukk Hiiekiviga (külustus koos kohalike naistega), intervjuu [REDACTED], Kalba mägi	Laura Mäemets
26.07.2019	Keskvere, Liivi	Niinemägi, Tiidumägi, Hinke Live kivi	Laura Mäemets
27.07.2019	Kuijõe, Piirsalu, Sooniste	Ohvriallikas (leidmata - hiljem selgus, et kattub MK alusega), Hiietukk (leidmata), Muuga linnamäe hiis ja Mungalinna ohvriallikas (leidmata, tõenäoliselt mõlemad hävinud)	Laura Mäemets
26.08.2019	Laukna, Mõrdu, Üdruma, Kullametsa	Ohutuse tamm, Pärnamägi e Mõrdu küla kivi, Hiiepagu (hävinud), Hiiekivi, Upsalu ohvrikivi (leidmata)	Laura Mäemets
27.08.2019	Leevre, Üdruma	Hiietagune nõmm, Hiiekivi, intervjuu [REDACTED], Hiiekoppel	Laura Mäemets
20.09.2019	Üdruma	Hiiekivi, intervjuu [REDACTED]	Laura Mäemets, Pikne Kama
21.09.2019	Liivi, Kullamaa	Lausi mägi, teabepäev Goldenbecki majas	Laura Mäemets, Pikne Kama
10.10.2019	Koluvvere, Silla, Päre, Üdruma	Vaikna allikas, Niinepuu, Raviallikas, Hiiekivi	Laura Mäemets

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 209,3 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 203,1 tundi.

Järeltööd: 117 tundi.

Kokku: 529,4 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Arhiivandmete, kirjalike väljaannete ja kaardandmete analüüsi ning välitööde ja teabepäeva läbiviimise lõpptulemusena kujunes kokku **138 potentsiaalset pühapaika** Kullamaa kihelkonnas. Sinna sisse on arvatud kõik kohad, mille puhul võis eeldada, et tegemist võib olla pühapaigaga: veekogud (järv, jõgi, oja, allikas), kabelikohad, linnamäed, kivid (lohukivi, jäljekivi, ohvrikivi, rändrahn), maa-alad (põld, heinamaa, mets, võsa, soo, raba, karjamaa), risu(või reo-)mäed, kalmed jne taludega lõpetades (nt Hiie toponüümi kandvad talud). 138 koha sisse on arvatud ka juba kaitse all olevad või kaitseala sisse jäävad objektid, pühapaiga kompleksid, hävinud paigad, puuduliku kohaandmestiku või

pärimusega kohad, ainult toponüümi sisaldavad paigad jmt. Ehkki pühapaiga inventeerimise eelduseks oli pärimus ning objekti olemasolu tänapäeval, oli töö kvaliteeti ning tulemuslikkust silmas pidades mõttekas võtta eeltöös arvesse ka kohti, mille puhul inventeerimist kavas ei olnud (nt kabelikohad, järved, juba hävinud kohad jmt) – lihtsustamaks välitööde läbiviimist ning loomaks juurde võimalusi leida juurde uusi kohti.

Välitöödel inventeerimiseks jäi **138st** potentsiaalsest objektist järgi **50 kohta**, mis lisandusid teabepäeval või olid arhiivi- või välitööde käigus selgelt lokaliseeritud ning eeldatavasti säilinud. 50 koha seas esines ka mõni erand – objektid, mille puhul polnud olemasoleva teabe põhjal võimalik välja selgitada nende konkreetset paiknemist (nt samas areaalis mitu potentsiaalset kandidaati), ent mille puhul oli lootus, et kohalike küsitledes või koha peal visuaalset vaatlust tehes ja olemasolevaid andmeid võrreldes saab see võimalikuks. Sealjuures lisandus pühapaiku ka Maa-ameti pärandkultuuri kaardirakenduse kaudu, mille kohta arhiiviteateid ei pruukinud olla.² Osaliselt on inventeeritud ka juba kaitse all olevaid objekte.³ **Kokku inventeeriti Kullamaa kihelkonnas 24 kohta**⁴. Nende sisse on arvestatud ka mitmest objektist koosnevad kompleksid – nt Hiiekivi, mis jääb Hiietuka sisse, sealjuures on mõlemast pärimust. Ülejäänud 26st algselt inventeerimisele plaanitud kohast 2 kattus kaitsealusega, 4 on hävinud, 20 jäid leidmata⁵. Leidmata kohtade puhul ei saa välistada võimalust, et nendest siiski vähemalt mõni alles võib olla, mistõttu võib nende põhjalikum edasiuurimine anda täpsema vastuse. 12 kohta 24st inventeeritud kohast on lokaliseeritud arhiivitööl, 11 pühapaiga asukohta täpsustasin välitöödel, millest 5 kohalike elanike abiga. Teateid arhiiviallikates mainimata ajaloolistest pühapaikadest välitööde käigus lisandus 1.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

- 1) **Niinemägi**, Keskvere küla: lokaliseeritud arhiivitööl
- 2) **Tiidumägi**, Keskvere küla: lokaliseeritud arhiivitööl
- 3) **Hiidtamm**, Koluvere küla: lokaliseeritud arhiivitööl
- 4) **Vaikna allikas**, Koluvere küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl
- 5) **Hiietukk Hiiekiviga**, Seljaküla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl kohalike abiga
- 6) **Niinepuu**, Silla küla: täpsustav asukohainfo lisandunud teabepäeval, lokaliseeritud välitööl
- 7) **Ohutuse tamm**, Laukna küla: lokaliseeritud arhiivitööl
- 8) **Hiietagune nõmm**, Leevre küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl
- 9) **Hiiekoppel**, Leevre küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl kohaliku abiga
- 10) **Koka kivi**, Liivi küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl
- 11) **Ukukivi**, Liivi küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl
- 12) **Lausi mägi e Hiiekoht**, Liivi küla: lokaliseeritud välitööl kohaliku abiga
- 13) **Hiiealune sõerd**, Luiste küla: lokaliseeritud arhiivitööl
- 14) **Meeste ohvikivi**, Maidla küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl
- 15) **Pärnamägi**, Mõrdu küla: lokaliseeritud arhiivitööl

² Selliste objektide juurde on edaspidi lisatud PK lühend.

³ Selle hulka on arvatud objektid, mis jäävad kaitseala sisse või on üksikobjektina kaitse all kui mitte pühapaik. Tähistatud on need eraldi looduskaitse (LK), maastikukaitseala (MKA) või muinsuskaitse (MK) tähisega.

⁴ Sinna hulka on arvatud ka ekslikult üks Märjamaa kihelkonda jääv objekt – Uus Suur Niinepuu ehk Sipa Külapärn.

⁵ Põhjuseks suuresti puudulikud kohaandmed (välitöödel läbiviidud küsitlused ja otsingud tulemust ei andnud).

- 16) **Ohvriallikas**, Mõrdu küla: lokaliseeritud välitööl
- 17) **Hiemägi**, Ohtla küla: lokaliseeritud arhiivitööl
- 18) **Laasu Hiietamm**, Piirsalu küla: lokaliseeritud arhiivitööl
- 19) **Raviallikas**, Päre küla: lokaliseeritud arhiivitööl
- 20) **Kalba mägi**, Rõuma ja Risti külade piiril: lokaliseeritud arhiivitööl
- 21) **Uus Suur Niinepuu**, Sipa küla (MÄRJAMAA KIHELKOND, kogemata inventeeritud käesoleva analüüsi raames – vt asukohta ja hinnangut Märjamaa kihelkonna analüüsist): lokaliseeritud arhiivitööl
- 22) **Kõdja Hiietamm**, Sooniste küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl
- 23) **Hiiekivi**, Üdruma küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl kohalike abiga
- 24) **Hiiekivi**, Üdruma küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl kohaliku abiga

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida (lisaks jäid kokkuleppeliselt inventeerimata võimalikud kabelikohad):

- 1) **Hiiekivi**, Kuijõe – võimalik, et endiselt alles, aga ilma teadjata võimatu leida, kuna rabaala ja raskesti ligipääsetav-leitav ilmselt.
- 2) **Upsalu ohvrikivi**, Kullametsa küla – väga tõenäoline, et on olemas ning ühe kohaliku⁶ sõnul on isegi vastav kandidaat maastikul üles leitud. Vajaks täpsustamist ning koos teadjaga külastust-kinnitust.
- 3) **Põllusmaa ohvrikivi**, Kullametsa küla – arvatavasti sama, mis leidmata jäänud Upsalu ehk Ohutuse kivi (seda kohaliku naisterahva⁷ sõnul, kes kivi üles otsinud).
- 4) **Ohutuse kivi**, Kullametsa küla – leidmata jäänud kivi, mille puhul hiljem kohalikega suheldes ilmnes, et võib kattuda Upsalu ehk Põllusmaa ohvrikiviga, mis olevat kohaliku naisterahva poolt üles otsitud.
- 5) **Raviallikas**, Kullametsa küla – leidmata jäänud allikas, mille olemasolu pole välistatud, aga maastikul jäi leidmata ning kontaktid, kes asjast võinuks teada, ei osanud juhatada.
- 6) **Ravipärn**, Kullametsa küla – leidmata. Kohta otsitud, aga talu hävinud ja pärimusele vastav pärn selle läheduses leidmata.
- 7) **Väikselohuline kivi**, Laukna küla – leidmata. Pärimus puudub, olemas vaid PK teave. Antud piirkonnas suuri kivihunnikuid mitmeid – võimalik, et otsitav kivi nende sisse sattunud.
- 8) **Hiiekivi**, Leevre küla – võib olla alles, aga väga võimalik, et kivi on mõnes põllu äärde kokkulükatud hunnikus.
- 9) **Kudri kivimägi**, Leevre küla – pole pühapaigapärimust.
- 10) **Hinke Live kivi**, Liivi küla – pole selge, kas kivi seostub ka Liivi küla Hiiekivist kõneleva pärimusteatega, kuna teade kaudne; kohalikud ei tea.
- 11) **Uppunud härgade allikas**, Liivi küla – pole selget pühapaigapärimust.

⁶ Merike Strööm, e-mail merike.stroom@mail.ee

⁷ vt eelmise punkt

- 12) **Niinepuu**, Ohtla küla – leidmata. Otsitud, aga leidmata. Vaid üks pärimusteade, mille järgi ei selgu, kus puu peaks olema ja piirkonnas on palju pärnasid.
- 13) **Hiietukk**, Piirsalu küla – võimalik, et alles, aga ilma teadjata raskesti lokaliseeritav; järveäärne ümbrus raskesti tavakummikuga läbitav.
- 14) **Lintsi Saunakivi**, Piirsalu küla – pole pühapaigapärimust; vajaks sügavamat uurimist.
- 15) **Silla Hiemägi ja Ohvrikivi**, Silla küla – Hiemägi võib kattuda praeguse Silla õigeasukiriku varemete asukohaga, aga seda tõestada on raske, kohalikud ei tea. Silla Ohvrikivi võib olla asunud kiriku ja jõe ääres, võimalik ka, et hävitatud.
- 16) **Iiekivi**, Silla küla – pole välistatud, et alles, aga ilma teadjata üles ei leia ning kontaktid, kes asjast võinuks teada, ei osanud aidata.
- 17) **Patukahjatsuse tamm**, Sipa küla – selget pühapaigapärimust pole.
- 18) **Mungalinna ohvriallikas ja Muuga linnamäe hiis**, Sooniste küla – ohvriallikas leidmata, pole ka välistatud, et see on hävinud; hiie asukoht küsitav – võimalik, et kattub MK aluse kalmistuga.
- 19) **Hiemägi**, Ubasalu küla – mäe asukoht küsitav, kohalikud ei tea. Võib oletada, et ehk kaitsealuse ohvrikivi ümber.
- 20) **Hiiekivi ja Hiiesalu**, Urevere küla – objektide umbkaudsed asukohad maastikul leitud, ent oletuslikud.

Hävinud või väheperspektiivikad kohad:

- 1) **Ohvriallikas**, Maidla küla – arvatavasti hävinud, ära kuivanud.
- 2) **Silmaallikas**, Maidla küla – arvatavasti hävinud, ära kuivanud.
- 3) **Hiiepaju e Hiiepaju ja Hiiekivi**, Mõrdu küla – Hiiekiviga kiviaed lõhutud, Hiiepaju küntud põlluks.
- 4) **Uku kosk**, Tolli küla – hävinud.

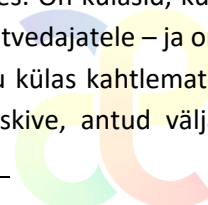
Kaitsealuste objektidega kattunud kohad:

- 1) **Ohvritammed** Leila külas -> Ohverdamiskoht „Hiemägi“, reg. nr. 9930
- 2) **Ohvriallikas** Kuijõe külas -> Ohvriallikas „Rahaallikas“, reg. nr. 10134

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Kullamaa kihelkonnas inventeerimisele läinud ajalooliste looduslike pühapaikade arv osutus võrdlemisi suureks, mis tuli mõningal määral üllatusena, kuna eelduse järgi olid paljud juba kaitse all – on Kullamaad ju mitmeti varasemalt kultuurilis-ajalooliselt uuritud (kas või kohaliku Lembitu Twerdianski e Tarangu poolt). Kohtade rohkus on seletatav ilmselt Kullamaa kihelkonna suurusega. Samuti võib kohtade rohkus olla seletatav paradoksaalselt just Kullamaal läbiviidud varasemate uuringutega, olgu siis kas arheoloogiliste või rahvaluule-alastega, tänu millele on materjali kihelkonnast rohkem võrreldes paikadega, kuhu ekspeditsioone esimese vabariigi ajal või hiljem korraldatud ei ole.

Rahvastiku järjepidevust on ilmselt raske hinnata pelgalt antud projektile tuginedes. On külasid, kus võib kogukondlikku tegevust rohkem silmata – seda nt tänu aktiivsetele külaelule eestvedajatele – ja on vastupidiseid näiteid, kus kunagist külaelule võib vaid aimata. Nii on Liivi ja Mõrdu külas kahtlemata üheks aktiivseks tegelaseks Vello Tohter, tänu kellele on paigaldatud mälestuskive, antud välja

raamatuid jmt. Sarnase näitena võib välja tuua Liivi kõrval asuvat Pähküla (tänapäeval Üdruma all), kus aktiivsed koduloo huvilised on nii [redacted] kui [redacted] – mõlemad külaga seotud kohalikud mehed. Veel näitena võib tuua välja Kullamaa kihelkonna piirialalt, Kuijõelt, pärineva [redacted], tänu kellele samuti on teadmised minevikust rohkem levinud ja talletatud rahva seas või siis teise tugeva naisterahva, folklorist Mari Sarve Kullametsa külast, tänu kellele samuti Kullamaa inimesed ehk rohkem on regilaulust, rahvaluulest või kultuurist laiemalt huvitatud. Tänu sellistele kohalikele ja nende teadmiste pärandumisele edasisele põlvkonnale on ka mingil määral ilmselt juhuslikumalt esindatud mõned külad teistest rohkem. Vastunäitena võib tuua nt Urevere küla Märjamaa kihelkonnapiiri lähistelt, kus on tehtud korralik maaparandus ning küla on võrdlemisi välja surnud. Seetõttu jäi nimetatud külas leidmata ka Hiiekivi ja Hiiesalu, mille puhul võib vaid aimata, et kunagi on kohas olnud ilmselt mingi laiem pühapaigakompleks, millest aga täna enam keegi väga midagi ei tea.

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

Alati osutub problemaatiliseks uurimise käigus puudulik või umbkaudne pühapaigateave, mille baasil on raske inventuure läbi viia. Seda enam, kui ei leidu ka neid inimesi, kes oskaksid küsimustesse heita uut valgust. See tingib ka olukorrad, kus isegi, kui pärimusele sobiv objekt on leitud, ei saa olla kindel, kas tegemist on ikka õige asjaga, kuna pole kinnitajat ning ka pühakoha kandidaate võib antud kohas olla lähestikku mitmeid. Paraku on suur osa pühapaigateadetest aga lakoonilised ning asukohakirjeldus piirneb tihtilugu näiteks „X talu karjamaal/heinamaal Y objekt“ sedastusega.

Kullamaal on rohkelt uurimistööd teinud [redacted]), kes muuhulgas on kaardistanud ka RMK-le pärandkultuuri objekte. Paraku ei õnnestunud temaga isikliku kohtumist korraldada, kuna Lembitu tervis polnud hea. Teine kohalik, kes ehk samuti vähemalt Kullametsa objektidest oleks teadnud, oli [redacted]), kellega aga samuti ei õnnestunud kohtuda, kuna [redacted] on juba kõrges eas ning kohtumiseks ei jagunud ilmselt piisavalt entusiasmi.

Et alles töö lõppfaasis ilmnas, et võimalik Põllusmaa ohvrikivi/Upsalu ohvrikivi/Ohutuse kivi on üles leitud, pole seda paraku siinsesse kirjutisse kaasatud ning asi vääraks edasist uuringut.

8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) **Vaikna allikas**, Koluvere küla - Kul_Koluvere_03
- 2) **Hiietukk Hiiekiviga**, Seljaküla (MKA KLO1000124, PK 552:KON:008) - Kul_Kuijõe_05
- 3) **Niinepuu**, Silla küla - Kul_Kullametsa_03
- 4) **Ohutuse tamm**, Laukna küla (KLO3000224, PK 504:PUU:003) - Kul_Laukna_13
- 5) **Hiietagune nõmm**, Leevre küla (EE0040203) - Kul_Leevre_02. Et tegemist on omajagu segase kohaga, kus kunagi on ilmselt suurem pühapaigakompleks asunud, mille piire on aga nüüdseks ilma teadjateta raske määratleda, võib kaaluda ka pakutud piiride mõningat vähendamist.
- 6) **Hiiekoppel**, Leevre küla - Kul_Leevre_03. Võib kaaluda ka seni pakutud piiride laiendamist, kuna ilmselt on tegemist peale hetkel piiritletud kuheliku kunagise laiema hiiealaga. Samas pole ilmselt mõttekas kaitse alla võtmisel piirata praegust maakasutust – lammaste karjatamine. Seda soovis ka sealne perenaine [redacted], kes paigal „elu sees hoiab“.
- 7) **Koka kivi**, Liivi küla - Kul_Liivi_05
- 8) **Ukukivi**, Liivi küla - Kul_Liivi_01

- 9) **Hiiealune sõerd**, Luiste küla (EE0040210) - Kul_Luiste_02
- 10) **Meeste ohvrikivi**, Maidla küla - Kul_Maidla_09
- 11) **Hiiemägi**, Ohtla küla (Ohvrikivi „Hiiekivi“ 10042, PK 452:HII:002:) - Kul_Ohtla_01
- 12) **Laasu Hiietamm**, Piirsalu küla (PK 680:HII:001) - Kul_Piirsalu_01
- 13) **Raviallikas**, Päre küla (VEE4510800) - Kul_Päre_01
- 14) **Uus Suur Niinepuu**, Sipa küla (PK 504:HII:004) - Kul_Sipa_05. Sipa küla jaguneb kahe kihelkonna – Kullamaa ja Märjamaa – vahel ning antud objekt asub tegelikult Märjamaa kihelkonnas!
- 15) **Kõdja Hiietamm**, Sooniste küla (VEP146088, PK 504:HII:001) - Kul_Sooniste_01
- 16) **Hiiekivi**, Üdruma küla - Kul_Üdruma_02

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

- 1) **Lausi mägi e Hiiekoht**, Liivi küla - Kul_Liivi_06
- 2) **Ohvriallikas**, Mõrdu küla - Kul_Mõrdu_04
- 3) **Pärnamägi**, Mõrdu küla (PK 342:MAL:001) - Kul_Mõrdu_02
- 4) **Kalba mägi**, Rõuma ja Risti külade piiril (PK 680:KON:007) - Kul_Rõuma_02
- 5) **Hiiekivi**, Üdruma küla - Kul_Üdruma_03

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- ERA fotokogu.
- ERA ja EKLA käsikirjakogud.
- ERA temaatiline kartoteek.
- ERA topograafiline kartoteek.
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud.
- Liivi raamatukogu käsikirjad
- Jung, Jaan. Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt (1910).
- Jõesalu, Endel-Lembit. (koost.) „Pähkula lood“ 2017
- Jõevee, Mai; Linkgrem, Maria-Marem (koost.) „Üdruma lood“. 2018.
- Kaasik, Ahto. „Põlised pühapaigad“ 2016.
- Kaasik, Ahto. „Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad“ 2017.
- Liventaal, Viivi. „Kolm küla. Mõisima, Ense, Madaste. 20. saj esimene pool“ 2012

- Liventaal, V. ja A. „Mööda Liivi jõge“ 2008
- Nerman, Robert „Liivi ja Jõgisoo ümbruskonna ajalugu“ 2015
- Tarang, Ilse "Ilse Tarangu mälestused". - Kullamaa mälestused 2012
- Tarang, Lembitu (koost.) „Läänemaa pärandkultuurist“ 2007
- Viidalepp, Richard. „Iseloomustavat Eesti ohvrikividest“ 1940

